

Kan psalmtonerna reformeras?

Renässansen för den gregorianska sången i svenska kyrkan började med arbetet kring 1897 års musik för den svenska mässan och har sedan dess oavbrutit pågått genom åtskilliga upplagor av tidegårds- och mässmusik. Insikterna i denna sångs uppbyggnad, funktion och estetiska kvaliteter har under denna tid gradvis ökat, och kyrkokörers utförandepraxis stadigt förbättrats. Men eventuella förhoppningar om en renässans för psaltaren som församlingssång kan knappast sägas ha gått i uppfyllelse. Den gregorianska psalmodin har blivit en angelägenhet för kyrkokörer och – i ganska begränsad utsträckning – för mindre tidebönsgrupper, men som församlingsång har den inte fungerat. Den upplevs, trots sin i princip ganska enkla struktur, som alltför "svår". Man kan fråga sig, i vilken utsträckning det svenska språkets motspänstighet emot de för latinet skapade melodiformlerna bidrar till att skapa dessa svårigheter.

Adell uttrycker sig ganska nyanserat om problemet svenskt språk – gregoriansk psalmodi: "Vill man underlägga modersmålet under psalmformlerna måste man göra sig reda för aksentförhållandena i latinet och därmed jämföra det egna språkets. Latinet har som grundregel att betoning i ett flerstavigt ord ligger på näst sista stavelsen eller på den tredje från slutet. Men också det latinska språk-

ket har en del avvikelser från denna grundregel som tarvat särskild omsorg. – Det svenska språket har speciella aksentförhållanden, men de synas icke lägga oöverstigliga hinder i vägen för att sjunga psaltaren på svenska till psalmtonerna." (Gregorianik I, s. 74.)

"Icke oöverstigliga hinder" tycker jag är ett omsorgsfullt formulerat omdöme, som jag gärna instämmer i. Med en god körledare och en för gregoriansk sång tränad kör kan svårigheterna bemästras och resultatet bli utmärkt. Men hindren är tillräckligt många och besvärliga för att den mindre rutinerade sångaren skall snubbla över dem. Hindren är så vitt jag kan se av i princip två slag.

1. Det första är det välkända förhållandet, att vid psalmodiering på svenska den musikaliska accenten inte alltid kan läggas så att den stämmer överens med den språkliga accenten. Sådana diskrepanser kan ibland uppstå också vid psalmodiering på latin, men det hör trots allt till undantagen. På svenska inträffar det alltför ofta. Adell var ytterst lyhörd för dessa diskrepanser och skapade speciella regler för psalmodiens textunderläggning med avsikt att lösa dessa problem på bästa tänkbara sätt. Jag kan inte här gå in på alla olika fall utan nöjer mig med några exempel. Ett paradexempel är de ofta förekommande orden med tre obetonade stavelser efter betonad stavel-

se, t. ex. evi'nnerligen, he'dningarna och de problem dessa skapar vid enkelaccentuerad kadens, såsom vid mediatio i 2:a, 5:e och 8:e psalmttonerna. Den musikaliska accenten måste i sådana fall läggas på näst sista stavelsen: evinnerli'gen, hedninga'rna, vilket innebär att man vid utförandet måste undertrycka den musikaliska accenten och framhäva den språkliga. Speciellt retsamma är de fall då kombinationen huvudtryck-bitryck föreligger, såsom i ö'vermodiga, ve'derfaras dig, ö'vergivit mig. I samtliga dessa fall har tredje stavelsen från slutet bitryck. Låter man då den musikaliska accenten inträffa på stavelsen med bitryck, blir resultatet en ful accentförskjutning: övermo'diga, vederfa'ras dig, övergi'vit mig. Också i dessa fall skulle svårigheten kunna bemästras genom att man vid utförandet undertryckte den musikaliska accenten och framhävde den språkliga huvudtryckaccenten. Adell ansåg dock att risken för ett oskönt utförande var alltför stor i dessa fall. Han har därför lagt den musikaliska accenten på en helt obetonad stavelse: övermodi'ga, vederfara's dig, övergivi't mig. Detta är kanske motive rat; jag anser dock det var ett misstag att göra så även vid dubbelaccentuerade kadenser: att t. ex. 1:a psalmttonens mediatio skall ha formen ö'vermodi'ga, ve'derfara's dig, ö'vergivi't mig i stället för ö'vermo'diga, ve'derfa'ras dig, ö'vergi'vit mig gör på mig enbart intryck av Krångel-Sverige. De dubbelaccentuerade kadenserna har i allmänhet inte problem av denna dimension, men studerar man t. ex. underläggningen av svensk text till tredje psalmttonens mediatio i Antifonale I upptäcker man att

det finns en hel del att snubbla på. Det bör här tillfogas, att felet delvis ligger i den svenska bibelöversättningen. Också en prosatext kan man sträva att utforma så att språkrytmen inte innehåller alltför många otympligheter i form av accentmöten o. d., särskilt när det gäller en psalmtext som av ålder brukat reciteras.

2. Det andra principiella hindret har nog inte lika mycket uppmärksamats i den meningen att det har teoretiskt formulerats och beskrivits, även om det är nog så kännbart vid varje praktiskt utförande av psalmodi på svenska. Utförandet av kadenserna (såväl mediatio som finalis) i den gregorianska psalmodin kräver ett icke ringa mått av musikalisk finesse. Accentnoten skall icke tänjas utan ha i princip samma tidslängd som de på tuban fallande noterna (ett mjukt, nästan omärkligt ritardando kan dock vara tillåtet), och först på sluttonen landar man i en mjuk tänjning. Det fordras körutin för att kunna utföra detta, *och det är betydligt svårare att göra det med svensk än med latinsk text*. Psalmttonerna är här direkt anpassade efter latinets språkrytm, som på denna punkt skiljer sig från svenskan. I latinska ord har accentstavelsen ofta en ljus och lätt karaktär, utan speciell tyngd och bredd; i stället landar de med en viss tyngd på slutstavelsen, som ofta har en klangfull vokal. (Enligt Solesmes-skolans terminologi har slutstavelsen "ictus", vilket inte alls är detsamma som accent. Man behöver inte alls acceptera hela ictus-teorin för att erkänna, att denna grundiakttagelse är riktig och viktig.) Att utföra accentnoten lätt, utan förlängning, och att vila först

på slutstavelsen i en markerad tånjning, innebär alltså en smidig anpassning till den naturliga latinska språkkrytmen. I svenska ord ligger ofta hela tyngden och bredden koncentrerad till den accentuerade stavelsen, medan slutstavelsen däremot helt saknar tyngd och ibland får enbart halvokalt karaktär. Tag som exempel den i tidegården utan jämförelse oftast förekommande versraden i sin latinska resp. svenska språkform: Gloria Patri et Filio* et Spiritui Sancto. – Ära vare Fadern och Sonen* och den Helige Ande. I latinet kommer kadenserna på orden Filio resp. Sancto, ord med synnerligen klangfull slutvokal (ett långt å-ljud). I svenskan kommer kadenserna på orden Sonen resp. Ande. Slutstavelsorna är här mycket lätta, i första fallet definitivt halvokalt (ett diffust ö-ljud). Första stavelsen i ordet Sonen har klang, tyngd och bredd. Men den skall utföras lätt och snabbt, i stället skall man komma till vila på det diffusa halvokaltiska ö-ljudet och tänja ut detta. Ett ytterst onaturligt sätt att sjunga ordet Sonen! Exempelen är kanske extrema, men retfulla på grund av sin stora frekvens i materialet.

Överväganden som dessa har lett till att jag ställt mig frågan, om det inte vore möjligt att reformera psalmttonerna så att de dels bättre passade till svenska språket, dels fick en något enklare struktur. Båda delarna skulle kunna bidra till att underlätta psalmodiering på svenska.

De förslag som jag bifogar är tänkta som diskussionsinlägg snarare än som definitiva förslag. Vad jag framför allt vill ställa under debatt är själva principerna, själva grundstrukturen i psalmodin. Den musikaliska utformningen kan säkert gö-

ras bättre. 5:e och 8:e psalmttonerna i mitt förslag är jag definitivt inte nöjd med, bäst är nog 1:a, 3:e och 7:e. Jag finner följande

Fördelar med denna version:

Strukturen är densamma i alla psalmtoner. Accenterna kan markeras med enkla understrykningar i texten. Dessa stämmer då in på samtliga psalmtoner. Språklig och musikalisk accent sammanfaller alltid. Initium i varje vers skapar regelbundenhet och bättre melodik. (Alternativt kan man tänka sig att helt utesluta initiet, men då blir psalmodin kanske musikaliskt litet väl torftig.) Psalmodin kan alternativt utföras a) med gregorianska antifoner, b) med omkväden, c) helt utan antifoner.

Regler:

Initium i varje vers.

Mediatio är alltid dubbelaccentuerad. Vardera accenten kan svara mot en ensam betonad stavelse eller efterföljas av 1–3 (i undantagsfall 4) obetonade stavelser.

Efter sista accenten undviker man dock att få mer än 2 obetonade stavelser.

Flexa utföres lika med mediatio.

Finalis är också dubbelaccentuerad. Första accenten kan svara mot ensam betonad stavelse (i så fall sammanbindes de två tonerna till en neum, markerad under resp. vokal med *v*) eller efterföljas av 1–3 obetonade stavelser. Sista stödnoten utnyttjas endast vid 3 obetonade stavelser. Sista accenten kan svara mot ensam betonad stavelse eller efter-

följas av 1–2 (någon gång 3) obetonade stavelser.

Exempel på psalmtexter

Till sist ger jag några exempel på textunderläggning av några completoriepsalmer, som alltså kan jämföras med versionerna i Antifonale I. Psalm 103:II i lördagens completorium är mycket svår att sjunga efter oförändrade tredje psalmtönen. Prova med den förenklade tredje psalmtönen, och lägg märke till hur smidigt den anpassar sig till språket! Söndagscompletoriets psalm 91 är betydligt lättare att sjunga än lördagens, eftersom 8:e tonen är enklare än 3:e. Men accenterna bereder en del bekymmer (vederfaras dig, befallning om dig). Försök – kanske inte med min 8:e ton, som inte är så lyckad, men – exempelvis med min 1:a ton! (I psalm 91 och i Simeons lovsång, som till sist återges, har jag lagt in en ny översättning av Gloria Patri.)

Psalm 103:II

Såsom en fader förbarmar sig över barnen * så förbarmar sig Herren över dem som frukta honom.

Ty han vet vad för ett verk vi äro * han tänker därpå att vi äro stoft.

En människas dagar äro såsom gräset * hon blomstrar såsom ett blomster på marken.

När vinden går däröver, då är det icke mer * och dess plats vet icke mer därav.

Men Herrens nåd varar från evighet till evighet * över dem som frukta honom.

Och hans rättfärdighet intill barnbarn * när man håller hans förbund * och tänker på hans befallningar och gör efter dem.

Herren har ställt sin tron i himmelen * och hans konungavälde omfattar allt.

Loven Herren, I hans änglar * I starke hjältar, som uträtten hans befallning * så snart I hören ljudet av hans befallning.

Loven Herren, I alla hans härskaror * I hans tjänare, som uträtten hans vilja.

Loven Herren, I alla hans verk, varhelst hans herradöme är * Min själ, lova Herren.

Ära vare Fadern och Sonen * och den Helige Ande.

Såsom det var av begynnelsen, nu är och skall vara * från evighet till evighet. Amen.

Psalm 91

Den som sitter under den Högstes beskärm * och vilar under den Allsmäktiges skugga,

Han säger: "I Herren har jag min tillflykt och min borg * min Gud på vilken jag förtröstar."

Ja, han skall rädda dig ifrån fågelfångarens snara * och ifrån pesten som fördärvar.

Med sina fjädrar skall han betäcka

dig * och under hans vingar skall du finna tillflykt * hans trofasthet är sköld och skärm.

Du skall icke behöva frukta nattens farsor * eller pilen som flyger om dagen, Icke pesten som går fram i mörkret * eller farsoten som ödelägger vid mid-dagens ljus.

Om ock tusen falla vid din sida * ja, tiotusen vid din högra sida * så skall det dock icke drabba dig.

Ty du har sagt: "Du Herre, är mitt skygd" * och du har gjort den Högste till din tillflykt.

Ingen olycka skall vederfaras dig * och ingen plåga skall nalkas din hydda.

Ty han skall giva sina änglar befallning om dig * att de skola bära dig på alla dina vägar.

De skola bära dig på händerna * så att du icke stöter din fot mot någon sten.

Över lejon och huggormar skall du gå fram * du skall trampa ned unga lejon och drakar.

"Han håller sig intill mig, därför skall jag befria honom * jag skall beskydda honom, därför att han känner mitt namn.

Han åkallar mig, och jag skall svara honom * jag är med honom i nöden * jag skall rädda honom och låta honom komma till ära.

Jag skall mätta honom med långt liv * och låta honom se min frälsning."

Fader, Son och Ande, din är äran * nu och alltid och för evigt. Amen.

Simeons lousång

Herre, nu låter du din tjänare fara hädan i frid * efter ditt ord.

Ty mina ögon hava sett din frälsning * vilken du har berett till att skådas av alla folk,

Ett ljus som skall uppenbaras för hedningarna * och en härlighet som skall givas åt ditt folk Israel.

Fader, Son och Ande, din är äran * nu och alltid och för evigt. Amen.

